

РОЗВИТОК І МІСЦЕ МОВНОМИСЛЕННЄВИХ ОПЕРАЦІЙ У СТРУКТУРІ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олена Мамічева
(Слов'янськ, Україна)

У статті розглянуто розвиток мовномисленнєвих операцій, який неможливий без сформованості розумових операцій на образному та символічному рівні. Розумова діяльність є похідною від практичної діяльності, практичне використання знань і уявлень випереджає їх усвідомлення. Завдяки використанню предметно-практичної діяльності створюються умови, які сприяють повноцінному психічному розвитку дітей.

Ключові слова: мовномисленнєві операції, мовленнєва діяльність, розумова діяльність.

В статье рассматривается развитие речемыслительных операций, которое невозможно без сформированности умственных операций на образном и символическом уровне. Умственная деятельность является производной от практической деятельности, практическое использование знаний и представлений опережает их осознание. Благодаря использованию предметно практической деятельности создаются условия, которые содействуют полноценному психическому развитию детей.

Ключевые слова: речемыслительные операции, речевая деятельность, умственная деятельность.

In the article the development of speechthought operations, which is impossible without formed of mental operations at vivid and symbolic level, is examined in the article. Intellection is derivative from practical activity; the practical use of knowledge and presentations is passed ahead by their awareness. Due to the use in detail of practical activity terms which assist valuable psychical development of children are created.

Keywords: speechthought operations, vocal activity, intellection.

Постановка проблеми. У сучасній психологічній і психолінгвістичній літературі широко представлені характеристик мовнорозумових операцій і закономірності їх розвитку.

Мова характеризується, як одна з найскладніших вищих психічних функцій, що служить засобом спілкування, опосередкуванням, узагальненням й регуляцією поведінки людини. Вона бере участь у різних видах діяльності, обслуговуючи їх. Спілкування й пізнання навколишнього світу тісно пов'язані між собою та з іншими видами діяльності. Позначення чуттєвих відчуттів за допомогою символів та оперування цими символами перекладають усі вищі психічні функції на більш високий опосередкований, абстрактний рівень. Першим таким символом є слово – комплекс звукових сигналів, пов'язаних зі значенням. Використання слів дозволяє людині абстрагуватися від чуттєвих

відчуттів, отримувати, зберігати й переробляти більшу частину інформації. Недостатній розвиток мови та її порушення затрудняють цей процес.

Аналіз останніх досліджень. У психології мова розглядається як особливий вид діяльності (Л.С.Виготський, І.Я.Гальперін, О.В.Запорожець, О.О.Леонтьєв, О.М.Леонтьєв, О.Р.Лурія, Д.Б.Ельконін та ін.), вона входить як структурний компонент в інтелектуальну й практичну діяльність, будучи засобом соціального спілкування, висловлювання та розуміння, формування й формулювання думок за допомогою мови, засобом організації та реалізації поведінки [5].

В.П.Белянін, І.Н.Горелов, О.О.Залевська, І.О.Зимня, О.О.Леонтьєв, Л.В.Сахарний, К.Ф.Сєдов, Л.В.Щерба та інші відмічають складний комплексний характер мовної діяльності й розкривають принцип її вивчення з опорою на процеси мислення, мовнорозумової діяльності [3].

Л.С.Виготський не просто узагальнив і проаналізував попередні дослідження в даному аспекті, але й обґрунтував цілісну теорію психології мови. Ним було запропоновано вивчати діяльність за одиницями, які зберігають усі властивості, характерні діяльності в цілому. В якості одиниці мовленнєвої діяльності Л.С. Виготський розглядає висловлювання – елементарний діяльнісний акт, вважаючи при цьому, що головне у висловлюванні – акт предикації [3].

Щодо мовної діяльності схема фазної будови акту діяльності матеріалізується як фазна структура породження мовного висловлювання. Л.С. Виготський розробив теорію організації процесу породження мови як послідовності взаємопов'язаних фаз діяльності: мотив > думка > планування (опосередкування думки у внутрішньому слові, опосередкування думки в значеннях зовнішніх слів, опосередкування думки в словах) > реалізація плану + контроль (поточний і підсумковий). У цьому русі від думки до слова та у зворотному напрямі Л.С. Виготський розрізняв зовнішній і семантичний план мови. Засобом переходу від семантичного до зовнішнього плану він назвав внутрішню мову, яка формується шляхом інтеріоризації практичного досвіду в процесі розвитку людини [3].

О.О. Леонтьєв розмежував поняття «внутрішня мова», «внутрішнє промовляння» і «внутрішнє програмування», розглядаючи останнє як планування власне мовних дій, неусвідомлювану побудову деякої моделі, на основі якої в подальшому породжується мовне висловлювання [1].

Метою статті є характеристика взаємозв'язку розвитку мовномисленнєвих операцій та сформованості розумових операцій (аналізу, синтезу та ін) на образному й символічному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна діяльність виступає засобом зв'язку між зовнішнім (фізичним) та внутрішнім (психічним) сторонами будь-якої діяльності. За допомогою мови здійснюються процеси інтеріоризації та екстеріоризації.

Мовленнєва діяльність оперує словами. Слово має значення й особистісний смисл. Ці особистісні смисли та лексичні значення формуються в процесі пізнання дитиною навколишнього світу і, перш за все, під час становлення та реалізації її предметної й предметно-практичної діяльності.

Аналіз та узагальнення мовних закономірностей відбувається за участю

мислення. Засвоєння мовних закономірностей починається після злиття мови й мислення, будучи не тотожними й такими, що мають різні генетичні корені, нерозривно пов'язані. Такий тісний зв'язок дозволив психологам і психолінгвістам розглядати мову й мислення в структурі єдиної мовномисленнєвої діяльності. Основними її операціями є операції вибору та комбінування мовних одиниць різних рівнів (парадигматичні та синтагматичні засоби їх взаємодії).

Розвиток мовномисленнєвих операцій неможливий без сформованості розумових операцій (аналізу, синтезу та ін) на образному та символічному рівнях.

Розумова діяльність є взаємозв'язаною з практичною діяльністю, практичне використання знань і уявлень випереджає їх усвідомлення. Завдяки використанню предметно-практичної діяльності створюються умови, які сприяють повноцінному психічному розвитку дітей: поступовий розвиток наочно-образного і словесно-логічного мислення в єдності з формуванням мови при дотриманні стабільності в розвитку розумових процесів.

Задум висловлювання – складна нерозчленована смислова єдність, що включає лише кореляти окремих, найбільш важливих компонентів майбутнього повідомлення.

Внутрішня мова виникає як поступове згортання й інтеріоризація зовнішньої мови та втрачає в цьому процесі свій морфологічно розгорнутий, граматичний характер. Сенс у внутрішній мові переважає над значенням. Цілісне уявлення про структуру мовної діяльності сформульоване О.О.Леонт'євим, доповнене й уточнене Т.В.Ахутіною, І.О.Зимньою та ін. [1; 6]. Мовна діяльність, як і всякий інший вид діяльності, має три сторони: мотиваційну, цільову, виконавську, а характеристиками її є структурність і цілеспрямованість.

У науковій літературі підкреслюється, що процес побудови висловлювання має складну, багаторівневу, ієрархічно організовану структуру та включає два основні етапи: смисловий і мовний. Дослідники детально характеризують цей процес, пропонуючи різні його моделі [1; 7].

Початковим моментом будь-якого мовного висловлювання є мотив. І.О.Зимня розрізняє мотив і комунікаційний намір. Той, хто говорить, представляє загальний предмет і тему висловлювання. Мотивація породжує мовну інтенцію або думку, яка виникає в свідомості людини як єдиний комплекс чуттєвих образів і уявлень, що носять суб'єктивний характер.

У подальшому здійснюється внутрішнє програмування, що відповідає змістовному ядру висловлювання. На цьому етапі відбувається оперування одиницями внутрішнього (суб'єктивного) коду, побудова функціональної ієрархії цих одиниць й лінійне програмування висловлювання. Тут же здійснюються мовнорозумові операції смислового синтаксуювання та вибору сенсів у внутрішній мові [4].

Внутрішнє програмування є глибинним абстрактним рівнем мовної діяльності: здійснюється аналіз елементів ситуації, виділення найбільш суттєвих і значимих елементів, визначення характеру їх зв'язків, тобто відбувається розчленовування ситуації на акти предикації.

Однією з функцій програмування є предикціювання, тобто операція з'єднання чогось з чимось. Структура програми включає кореляти не слів, а

основних компонентів висловлювання, типу: суб'єкт, об'єкт, предикат і відбиває взаємозв'язок цих компонентів. Саме психологічне предикціонування забезпечує цілісність майбутнього мовного висловлювання.

Здійснення психологічних операцій на цьому етапі не пов'язане безпосередньо з мовою, воно є єдиним для усіх мовних груп, але в кожній людини є свій суб'єктивний код.

Далі починається етап, який називається мовним: тут здійснюється лексичне розгортання, граматична структуризація й поверхнєве синтаксування висловлювання за законами певної мови. Розрізняють операції побудови лінійної програми й синтаксичного прогнозування висловлювання. Перша фаза цього процесу – переклад програми на об'єктивний мовний код, приписування одиницям єдиного функціонального навантаження, що має в своїй основі граматичні характеристики. Друга фаза припускає механізм граматичного прогнозування, де перебираються й складаються різні прогнози висловлювання. Переклад смислової програми на мовний код здійснюється за допомогою мовних операцій.

Лексико-граматичне розгортання включає операції вибору слів і граматичної структуризації. Слова не зберігаються в пам'яті у граматичних словоформах і кожного разу функціонують за особливими правилами. В процесі лексичного розгортання відбираються різні морфеми: корінь виражає основне лексичне значення, і з усього наявного запасу корневих морфем людина відбирає ті, які передадуть інваріантне значення висловлювання. Смилові стінки висловлювання передаються, і зв'язок слів в реченні забезпечується за допомогою словозмінних морфем.

Паралельно здійснюється синтаксичне програмування висловлювання: надання окремим елементам місця в синтаксичній схемі пропозиції, визначення набору граматичних зобов'язань (мовних правил). Синтаксичний прогноз співвідноситься з програмою, контекстом, ситуацією, після чого можливе продовження розгортання або перегляд синтаксичного прогнозу.

Потім здійснюється моторне програмування висловлювання: визначаються послідовність і фонологічні характеристики фонем, набір і порядок артикулем, уточнення особливостей артикуляційних устроїв залежно від місця розташування звуків (аналогічні операції проводяться зі встановленням порядку й особливостей графем в письмовій мові). І, нарешті, програма реалізується в зовнішній мові.

Результат постійно зіставляється з первинним задумом і приймається рішення про відповідність результату задуму або про корекцію результату в новому висловлюванні. При породженні висловлювання процеси планування безпосередньо влітають в процес виробництва мови.

Зворотний процес – розуміння мови – з психологічної точки зору розглядається як процес розшифровки загального сенсу, який стоїть за вербальним повідомленням.

У процесі розуміння мови О.Р.Лурія виділяє три складові. Перша припускає виділення точного значення окремих слів. У такому випадку провідними є *фонологічні* операції: визначення кількості та порядку фонем, звукосполучень, слів і *морфологічні* – визначення морфемного складу слів, а також значень, що передаються ними. Другий етап – це засвоєння синтаксичних і граматичних

зв'язків у які ці слова вступають. Третя складова – це виділення загального смислу повідомлення, тобто переклад значень слів в ситуативні сенси й оперування ними в думці. Протікання цих етапів, особливо останнього, за твердженням О.Р. Лурія, неможливе без участі мовного мислення й усієї пізнавальної діяльності в цілому [5].

Розуміння мови здійснюється шляхом співвідношення мови зі значеннями й смислами слів, а потім з тими образами, які вони означають. Можна підкреслити, що в будь-якому психічному процесі, в будь-якій діяльності проявляється тісний зв'язок мови й мислення. Досить важливе для людини вербально-логічне мислення, що дозволяє вийти за межі чуттєвого пізнання, в якості свого основного засобу використовує мову - процес перетворення думки в слово, тобто матеріалізації думки.

Питання про відношення думки й мови – одне з найбільш проблемних питань психології, психолінгвістики, а в ширшому розумінні – філософії. Варто зазначити, що слово так само відноситься до мови, як і до мислення. Воно є цілісною одиницею, що містить в найпростішому прояві основні властивості, притаманні мовному мисленню в цілому. Слово завжди характеризує предмет або явище, позначене ним. Думка ззовні опосередковується знаками – словами, а внутрішньо – їх значеннями. Значення опосередковують думку на шляху до її словесного вираження. Воно складається з чуттєвих і абстрактних компонентів [7].

Особливе, індивідуальне відношення до слова і значення реалізується в смислі. Л.С.Виготський уперше розмежував поняття «смысл» і «значення» слова, і слідом за ним у вітчизняній психології значення стали розглядати як відображення об'єктивних зв'язків у дійсності, а смысл – як результат вибору суб'єктом з усієї системи значень тих, які відповідають його потребам. Значення слова стійке, незалежно від індивідуального відношення до нього людини. Смысл завжди індивідуальний і є сукупністю усіх факторів і асоціацій, які виникають у свідомості мовної особистості. Смысл породжується життєвим досвідом індивіда, його знаннями, тому смысл навчити не можна, але можливо лише сформулювати суб'єктивні чуттєві уявлення про навколишній світ у процесі формування різних видів діяльності [3].

Думка пов'язана із словом через смысл і значення слова. Мова реалізує процесуальну сторону мислення, матеріалізує думку. Мовне мислення є складним утворенням неоднорідного характеру. Усвідомлене мовлення має дві сторони: вербальну і смисловою. Обидві вони не з'являються відразу в розгорнутому вигляді, не є зліпком одна з іншої. Таке явище досить чітко спостерігається в дитячій мові: дитина в одне слово вкладає цілу думку. Чим складніше диференціація смислового змісту, тим складніше структура висловлювання.

Висновки. Отже, «мовнорозумова діяльність» (мається на увазі як вербальне оформлення думки, так і розумові операції виробництва й сприйняття висловлювання), мовнорозумові операції, що відносяться до різних рівнів структури висловлювання, забезпечують процеси сприйняття й породження висловлювання.

Дослідники однакові в думці, що мовнорозумова діяльність повною мірою можлива тільки за умови нормативного розвитку мови й мислення.

Перспективи подальших досліджень. Розвиток дитини з порушенням інтелекту суттєво відрізняється від розвитку дітей з інтелектом, що є нормою.

Досить часто спостерігається затримка фізичного й психічного розвитку, завдяки чому не формуються передумови мовленнєвого розвитку. Крім того, наряду із загальною недостатньою сформованістю мозкових функцій у них є й локальні порушення систем, що забезпечують організацію та реалізацію мовленнєвої діяльності. У такої категорії дітей зустрічаються практично ті ж самі порушення мовлення, що й у нормально розвинених дітей, однак домінуючим є семантичний дефект.

Практичне значення дослідження полягає у можливості правильної організації педагогічного процесу, при якому є потенційна можливість оволодіння мовномисленнєвими операціями, що виконують особливу роль у реалізації мовленнєвої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беянин В.П. Психолінгвістика / В.П. Беянин. – М., 2002. – 232 с.
2. Бондарь В.И. О совершенствовании подготовки умственно отсталых детей к самостоятельному труду / В.И. Бондарь, И.Г. Еременко // Дефектология. – 1990. – № 3. – С. 36–42.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М., 1996. – 414 с.
4. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевои деятельности / И.А. Зимняя. – Воронеж, 2001. – 432 с.
5. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – М., 1979. – 363 с.
6. Тарасун В. Логодидактика: [навч. посібн. для ВНЗ] / В. Тарасун. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
7. Цветкова Л.С. Введение в нейропсихологию и восстановительное обучение / Л.С. Цветкова. – М., 2005. – 184 с.

УДК [316.77-053.2+316.454.52-053.2]: 159.9 (477)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Наталія Могильова
(Слов'янськ, Україна)

У статті розглянуто теоретико-методологічні аспекти комунікативного розвитку дітей, в якому спілкування виступає як одна з форм життєдіяльності, умова соціальної детермінації розвитку особистості, формування психіки людини. Визначено рівні комунікативного спілкування з позиції трьохрівневої системи “мовлення – мова – спілкування”.

Ключові слова: комунікативний розвиток дітей, спілкування, комунікативне спілкування, комунікативні уміння, мовлення.

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты коммуникативного развития детей, в котором общение выступает как одна